

UDC 929Pиттер:930

BIOGRAPHY OF PAVLO RITTER: ATTEMPTS AT RECONSTRUCTION AND SEARCH FOR NEW MATERIAL

Olena Ohnieva

PhD (History), Senior Fellow

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine

4, Hrushevskoho St., Kyiv, 01001, Ukraine

gulripsh17@gmail.com

The article briefly describes the return of Pavlo Ritter's name to Ukrainian Oriental studies and draws attention to the fact that Ritter's figure is considered mainly in the context of Ukrainian Indology. He is the first Ukrainian Indologist who translated directly from Sanskrit, Bengali, Prakrit into Ukrainian, without an intermediary language. The tragic life of the scientist is connected with Kharkiv University, institutions of the Academy of Sciences of Ukraine. However, Ritter's personal interests went beyond the specialty of an Indologist. Much less is known about his connections with the Kharkiv Public Library, the music school, about his activities as a newspaper editor and correspondent who had his own column in the newspaper. Therefore, the above-mentioned should be supplemented with the clarification of Ritter's contribution to musicology and journalism, the discovery of his musical and theater reviews related to K. Balmont, S. Rachmaninov, and O. Scriabin names. Attention is also drawn to the possible reconstruction of his childish and youthful interests, which laid the foundation for the future personality of the Indologist, since no relevant documents have been found to date.

The article brought to the reader attention is an attempt to present the uniqueness of Pavlo Ritter's figure, relying on additional facts from already known sources and on newly discovered materials. P. Ritter's epistolary belongs to almost unknown sources, except only for his correspondence with the Moscow publishing house concerning Kalidasa's *Megaduta*. It is about his correspondence with publishers, friends, colleagues, whose letters and letters to whom can be found unexpectedly. Memories of friends, personal archives of work colleagues, archives of various institutions, and among them – educational – music school and university, to which P. Ritter was involved, can be considered new sources. The archives of Oleksandr Biletskiy and Andriy Biletskiy deserve special attention. Archives of editorial offices of magazines, encyclopedias, publishing houses, academic institutions with which he directly collaborated or in which his works were later published become extremely important in terms of searching for new materials. New sources should expand the understanding of Pavlo Ritter's figure and his creative legacy. Because the milestone anniversary – 150 years from the birthday that has passed, appears only as the beginning of the countdown to the next memorable date and means the need to prepare for it now.

Keywords: P. Ritter; K. Balmont; O. Biletskiy; A. Biletskiy; Indology in Ukraine; Kalidasa, *Meghaduta*; music; Kharkiv University

БІОГРАФІЯ ПАВЛА РІТТЕРА: СПРОБИ РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА ПОШУК НОВИХ МАТЕРІАЛІВ

О. Д. Огнєва

Коли на заклик твій не відкликається ніхто,
Йди один!
Коли з тобою теж не розмовля ніхто,
Ти розмовляй один!
Коли на трудному шляху тебе покинуть всі,
Йди один!
Коли погасне світло й вхід зачинено вночі,
Ти блискавки огнем сам серце запали,
І сам згори, згори один!

Рабіндранатх Тагор, переклад Павла Ріттера

Павло Григорович Ріттер (1882–1939) не лише університетський професор, а й знавець індійських та європейських мов, блискучий лінгвіст і перекладач, літературознавець, музикант і музикознавець, журналіст, порядна людина, може, трошки містик (іл. 1). Він – надзвичайно лояльний і доброзичливий учитель, хоча до учнів і студентів, імовірно, слід було бути більш вимогливим. Талановита людина, але з трагічною долею, як це було в жорстокі 30-ті рр. ХХ сторіччя на всій велетенській території Радянського Союзу, союзних і автономних республік, районів і областей, міст і сіл, що склали його. Заарештований у 1938 році, у 1939 р. він загинув, як і багато інших. Брат Михайло й сестра Марія (в заміжжі Кос/зьміна) померли від голоду в 1942 р., а сестру Олександрю заарештували як фольксдойче¹, але реабілітували посмертно в травні 1988 р. [Грицай 2007, 30–33; 2010, 236–247]. Повернення Павла Ріттера в радянське сходознавство, зокрема й українське, припало на 50-ті роки ХХ сторіччя, до реабілітації. Етап включення у вітчизняну науку незалежної України розпочався після 1991 року.

Після ХХ з'їзду КПРС, що пройшов у лютому 1956 року, відбуваються деякі зміни в радянській ідеології. Окрім внутрішнього фактора, вплив мали й зовнішні події. У 1955 році Радянський Союз відвідав прем'єр-міністр Індії Джавахарлал Неру (1889–1964) у супроводі Індіри Ганді (1917–1984), його доньки та майбутньої прем'єр-міністерки Індії. Новий 1956 рік виявився багатим на знакові ювілеї. В індійській традиції, офіційно визнаній, за постановами ЮНЕСКО й Всесвітньої Ради Миру в цьому році відзначалися 2500-річчя засновника буддизму Будди Шак'ямуні і 1500-річчя Калідаси, геніального індійського поета. А ще Всесвітня Рада Миру ухвалює резолюцію про святкування 100-річного ювілею Івана Франка (1856–1916) в усіх країнах. Ювілейні урочистості й пом'якшення ідеологічної напруги в Країні Рад привели до того, що почали з'являтися в друці раніше заборонені імена й твори співвітчизників, зокрема індологів.

Одним з перших на прийдешні всесвітні ювілеї відгукується Всесоюзне товариство “Знання” (1946–1961, Москва). Товариство видає текст “Гордість індійської нації – Калідаса” (М., 1956). Його автор – Вадим Ілліч Пащенко (1918–2011), викладач кафедри зарубіжної літератури Київського університету [Пащенко 1956]. У Москві того ж року у видавництві “Художня література” з'являється “Вибране” Калідаси. Видання складалося з драм “Малявіка й Агнімітра”, “Сакунтала”, “Мужністю здобута Урвані” в перекладі К. Д. Бальмонта (1867–1942) та ліричної поеми “Хмаравістун”, яку російською мовою П. Г. Ріттер переклав із санскриту ще в 1914 році [Калідаса 1956, 257–275]. У 1958 році ім'я П. Г. Ріттера включається також до видання “Словарь псевдонимов русских писателей, учёных и общественных деятелей” (Рітт., П. – П. Г. Ріттер) [Масанов 1958, 17].

У травні 1956 року в Києві виходить збірник “Слово про великого каменяра” на честь сторіччя Івана Франка. У його складі – стаття “Франко й індійська література” [Білецький 1956, 491–511]. Упорядник збірника та автор статті – академік АН УРСР (1939) та АН СРСР (з 1958 р.) Олександр Іванович Білецький (1884–1961). У цій статті О. І. Білецький, крім матеріалів, пов’язаних з І. Франком, розгортає панораму знань в Україні про Індію, подає доволі повні відомості про Павла Ріттера та його творчість. І в цьому контексті, очевидно з обережності, Білецький не наводить жодної дати, що має стосунок до постаті Ріттера. Він завершує огляд обнадійливою фразою: “До видання Антології² йому (П. Г. Ріттеру. – О. О.) не вдалося дожити, але тепер вживаються заходи до її надрукування” [Білецький 1956, 491–511].

Одними з перших згадок (інші поки що авторці цих рядків не відомі) про Павла Ріттера за межами Радянського Союзу можна вважати відомості, наведені Юрієм Реріхом (1902–1958) у статті “Indology in Russia”, яка побачила світ у далекій Індії [Roerich 1945, 69–98]³. У цій статті Павло Ріттер – “русский индолог”, який 1914 року переклав російською мовою поему “Хмара-вістун” давньоіндійського поета Калідаси, а в 1928 р. – “Дашякумарачаріту” Дандіна (daśakumāracarita “Пригоди десяти юнаків”. Харків, 1928). Крім того, Реріх згадує працю цього самого автора «Дандин и его “Дашякумарачарита”», видану ще 1898 року і в тому ж Харкові [Roerich 1945, 92]. У 1956/1957 р. бенгальський письменник і літературознавець, санскритолог Сушіл Кумар Де (Suśīl Kumār De, 1890–1968) у книзі, присвяченій “Megha-dūta” Калідаси, до розділу нових перекладів включає переклад “Хмара-вістун”, покликаючись на видання: “Хмара-вістун (Megha-dūta): Старо-індійська елегія Калідаси” (1928) [De 1957, 84; Хмара-вістун... 1928]. С. К. Де зазначив, що український переклад виконаний віршами. У додаток до нього входить переклад із бенгальської мови есе Рабіндранатха Тагора (1861–1941), присвяченого геніальному Калідасі. Цим включенням бенгальський літературознавець, імовірно, вперше в зарубіжній індології представив перші переклади українською мовою з мов оригіналу – санскриту й бенгалі.

На Батьківщині, в Україні, перше перевидання “Хмари-вістуну” в українському перекладі з’являється в 1958 році, через 30 років після першого харківського видання, разом із п’єсою “Шякунтала”, виданою Гнатом Хоткевичем (1877–1938)⁴ у 1928 році [Калідаса 1958]. Тож тільки в середині ХХ сторіччя видалася можливість об’єднати під однією палітуркою двох першокласних фахівців, захоплених літературою Індії – творчістю геніального поета Калідаси, які жили в той самий час в одному місті – Харкові – і навіть разом працювали якийсь проміжок часу в тих самих установах, а головне – однаково чули й сприймали “пісневірш” – музику індійської поезії, проте через якісь внутрішні причини виявилися розділеними. Але ще раніше, до 1958 року, їх об’єднала спільна доля: Г. Хоткевич був заарештований і розстріляний у 1938 році (реабілітований у 1956-му), коли до реабілітації (у 1991 році) Ріттера, заарештованого в 1938-му (рік смерті – 1939-й), залишалася ще 53 роки.

У 1958 році сталася ще одна знаменна подія. Відновлюється діяльність журналу “Всесвіт”. І так з’являється платформа, що дає змогу репрезентувати всесвітню літературу в Україні. Саме в журналі на початку 60-х рр. ХХ сторіччя, у час “хрущовської відлиги”, завдяки Григорію Кочуру (1908–1994) чи не вперше в повоєнні роки в українському літературознавстві з’являється реакція на праці й переклади Павла Ріттера [Кочур 1960; 1961]. Як зауважив Г. Кочур щодо сучасної індійської літератури, Ріттер «не тільки перекладав з бенгальського оригіналу поезії Тагора, а й знайомив українського читача з менш відомими рисами його творчого обличчя, з Тагором-критиком (переклад критичного етюдю про елегію Калідаси “Хмара-вістун”), Тагором-композитором (замітка про музичну творчість Тагора)» [Кочур 1961, 139]. Та вже незабаром політична ситуація в Україні змінюється, насувається нова хвиля репресій. Через десять років, у 1972 році спроба А. О. Білецького, сина

О. І. Білецького, надрукувати статтю “П. Г. Ріттер – видатний український індолог (із нагоди 100-річчя з дня народження)” виявилася нездійсненою, і стаття ще й досі не побачила світ [Архів... 2015, 44, 1358]. Заходи з видання праці “Голоси Стародавньої Індії: Антологія давньоіндійської літератури”, про які так обнадійливо писав академік Академії УРСР та Академії СРСР, завершилися успіхом якраз на 110-ту річницю славетного індолога – у 1982 році, коли вже й самого Олександра Білецького не було на світі понад двадцять років [Голоси Стародавньої Індії... 1982].

До історії українського сходознавства П. Г. Ріттер увійшов як перший перекладач літературних текстів із санскриту, палі, пракритів, бенгалі українською мовою, безпосередньо з оригіналу, без мови-посередниці. Він – перший професійний індолог України, але не єдиний серед її першокласних учених, які внаслідок різноманітних обставин ще й досі не мають детально розробленої біографії. У його діяльності й біографії більш ніж достатньо “білих плям” [Грицай 2017, 47–73, 60]. І хоча його учні та історики науки, нові фахівці, які вивчають мови, культуру, філософію, етнографію і мистецтво Індії, краєзнавці доклали чимало зусиль, щоб представити Ріттера новим поколінням, про його родину, друзів, учителів, захоплення, програми й навчальні курси не так уже й багато відомо. На сьогодні найповніший бібліографічний огляд матеріалів, що стосуються П. Ріттера, представлений у роботах Світлани Грицай [Грицай 2010, 236–247; 2017, 47–43]. Далі слід відзначити дослідження Юрія Завгороднього [Завгородній 2011, 67–70; 2013 та ін.]⁵. Але початок відновлення наукової і перекладацької спадщини П. Г. Ріттера та джерел про нього, попри пережиті роки особистих репресій, пов’язаний з іменами харків’ян – сходознавця та україніста А. П. Ковалівського (1895–1969) [Антологія літератур Сходу 1961, 55–62, 373–377, 413–414, 416–417; Ковалевский 1966] та бібліографа й літературознавця Х. С. Наделя (1905–1968) [Надель 1964, 172–173; 1966], у працях яких міститься інформація про творчий спадок і присутність в українському сходознавстві Павла Ріттера, про його походження та освіту.

Мета пропонованого нижче тексту – спробувати представити своєрідність особистості Павла Ріттера, доповнивши, якщо можна, арабіста А. П. Ковалівського, його учня, який виокремлює чотири розділи у творчому спадку свого учителя: 1. Переклади; 2. Дослідження; 3. Статті в енциклопедії “Транат” та інших популярних виданнях; 4. Викладацька та лекційна діяльність [Ковалевский 1966, 16] – усе те, що більш чи менш точно відоме за згаданими вище публікаціями. Але нині в українській науці Ріттер та його праці і вписуються у вищезгадані напрямки, і викликають зацікавлення в контексті мовознавства, у теорії та практиці перекладу – останнє, починаючи, ймовірно, ще з Григорія Кочура [Кочур 1960, 124–125; 1961, 139; Ріттер Павло Григорович 2016, 134–136; Корунець 2003]. І переклади вводяться в шкільні підручники й хрестоматії, у розділи із зарубіжної літератури.

Згадане вище обов’язково має бути доповнене з’ясуванням ріттерівського спадку в музикознавстві, тим паче що початок уже покладено [Бернандт 1979, 23; Кочур 1961, 139], і журналістиці, які, без сумніву, вплинули на його світосприйняття і до вивчення яких звертаються харківські дослідники [Полякова 2018, 80–188; Домановський, Домановська 2022, 38–49]. Треба по змозі хоча б реконструювати його можливі захоплення в дитячі та юнацькі роки, що заклали фундамент особистості майбутнього індолога, оскільки наразі немає жодних виявлених відповідних документів.

Питання про те, як виникла захопленість студента Ріттера Італією і мовами та літературою Давньої Індії, залишається відкритим. А. П. Ковалівський вважав, що “важко з’ясувати”, які причини визначали ріттерівське коло інтересів. “У студентські роки... його цікавили лише мови й література давньої Індії – тією самою мірою, що й історія літератур Заходу й нові мови, переважно італійська” [Ковалевский

1966, 3, 7]. Але Ковалівський зазначає, що майбутній індолог “виріс у вельми культурній і прогресивно налаштованій сім’ї”, з дитинства спілкувався з різноманітною аудиторією, учнями сільських шкіл, створених його родичами після скасування кріпосного права, й, очевидно, це “визначило і його симпатії до української культури, і практичне знання української мови” [Ковалевський 1966, 3, 7], і, відповідно, зацікавлення та відкритість до сприйняття незнайомого чи незвичного. За такою позицією стоять сімейний настрій, інтерес, закладений удома родиною і вихованням, наявність домашньої бібліотеки і можливість нею користуватись. Опис сімейних провінційних бібліотек, побуту наявний у творах від “Євгенія Онегіна” О. Пушкіна та М. Лєскова до “Гімназистів” М. Гаріна-Михайловського та І. Буніна.

Відомо й про сімейні традиції знаних в українській культурі родин. Йдеться, наприклад, про родини Драгоманових, Косачів, Білецьких, Стравинських [Білецький 2012, 21–25; Нікітенко 2012, 147–155; Огнєва 2007, 140–160; 2021, 48–53; Свириденко 2016, 50–55, 52; Стечак 2021, 583–590]. Батьки передплачували періодику – російську та іноземну; купували книги – на полицях мирно уживались і Шевченко, і Пушкін; замовляли за каталогами книги з-за кордону – дивні ілюстровані видання, про які пам’ятали діти, що вже стали дорослими. Майже обов’язковим було й музикування, якщо хтось із дітей виявляв відповідні здібності. Батьки могли навчати дітей іноземних мов, виховувати без гувернанток і вихователів. А потім старші діти навчали молодших тих мов, знання яких здобували від батьків. І чи навряд чи в цьому плані сильно відрізнялося сімейство православного Миколи Івановича Ріттера (у минулому – німця Карла), його сина – лютеранина Грегора/Григорія Карловича Ріттера, колезького асесора⁶, православної Катерини Миколаївни, доньки Миколи Івановича, очевидно зведеної сестри Григорія, і вже представника третього покоління сімейного клану – Павла Григоровича, батьки якого заради того, аби надати йому освіту, перебираються до губернського й університетського Харкова, де вже 1883 року відкривається музичне училище. Університет у Харкові привертав увагу ще й тим, що при його заснуванні кандидатури викладачів-німців рекомендував Й. В. Гете, якого через певний проміжок часу обрали почесним членом навчального закладу [Хаустов 2011, 11]. Конфесійна подвійність родини Ріттерів була досить традиційним явищем у німецьких сім’ях Росії. Можна згадати сімейство Фіндейзенів [Космовская 2020, 45–52; Космовська 2012, 211–225], але, на відміну від Миколи Фіндейзена (1868–1928)⁷, у Павла Ріттера був ще третій складник – український.

Так само як у бібліотеках освічених росіян і українців були твори Пушкіна й Шевченка, у родинній бібліотеці Ріттерів (інтелігентних, освічених німців, лютеран і православних), без сумніву, мав бути Йоганн Вольфганг Гете (1749–1842). На це ще звертав увагу Микола Лєсков (1831–1895) у романі “Некуда” (1864). Причому з огляду на німецькі музичні традиції, що зберігаються і до сьогодні⁸, можна стверджувати, що Гете був присутній не тільки в слові, а й у музиці (у самого лише Франца Шуберта 80 музичних творів на слова поезій Гете). Можливо, таких раритетів, як перші прижиттєві видання Гете, у бібліотеці й не було, але от багато ілюстроване німецькими художниками видання 1887 р. (“Deutsche Verlagsanstalt, vorm. E. Hallberger”, Stuttgart, 1887) цілком могло опинитись, так само як і інші видання, зокрема й нотографія, чи зібрання творів, чи окремі видання. У біографії Йоганна Гете акцентуються “дитячі враження” батьківського дому, де на стінах висіли гравюри з італійськими краєвидами, стояла модель гондоли [Гете 1923]. Також зазначено, що Гете володів кількома мовами, зокрема й італійською, івритом, їдишем і, певна річ, грецькою та латиною. Він грав на фортепіано і віолончелі. Навіть теперішнє покоління німецьких дітлахів і підлітків до 16 років віддає перевагу піаніно⁹. І музикування практично завжди є складником вільного часу німців. Біографи Гете стверджують, що той «виразно відчував наявність “музичного” начала в інших

своїх віршах, не раз казав, що вони будуть зрозумілі читачам лише тоді, коли ті стануть хоча б подумки наспівувати їх» [Вільмонт 1975, 13]. Тому маленький Ріттер міг сприймати Італію та Індію через слово, ілюстрації, музику, закладені у творчість Гете. За цим стоять мандрівки поета до Італії: Венеція, Сицилія, Рим, карнавал, архітектура, живопис тощо; це й індійські сюжети в поезії Гете: “Бог і баядера”, “Парія”, “Молитва парії”, на тексти яких створено музичні твори; навіть Пролог у “Фаусті”, як вважають, з’явився під впливом перекладу “Шякунтали” Калідаси. І любов до музики, за свідченням учнів і друзів, супроводжувала Павла Ріттера все його свідоме життя.

Одночасно з навчанням у гімназії № 3 (іл. 2), яку Павло Ріттер закінчив у 1890 р., він навчався в музичному училищі при Харківському відділенні Імператорського музичного товариства. При ньому, крім музично-художніх класів, діяли загальноосвітні – з п’ятирічним прогімназичним курсом, включно з іноземними мовами, зокрема й італійською. Ріттер закінчив навчальний заклад за класом фортепіано в Іллі Ілліча Слатіна (1845–1931), директора училища, з родиною якого підтримував дружні стосунки й згодом (архів Слатіна нині перебуває в Російському інституті історії мистецтв у Санкт-Петербурзі). І якщо Ріттеру дуже поталанило, то він міг вчити італійську мову в Е. М. Діллена¹⁰ (1854–1933). Викладач Харківського університету Е. Діллен із серпня 1884-го до грудня 1887 р. був інспектором навчальних класів та вчителем італійської мови в музичному училищі [Риттер 1908, 224–226]. Обраний в осінньому семестрі 1886 р. екстраординарним професором кафедри порівняльного мовознавства й санскриту, але не затверджений міністерством, Діллен читав зі студентами гімни “Рігведи” й поему Калідаси “Хмара-вістун”, маючи намір перейти потім до аналізу “Рамаяни” [Чувпило А., Чувпило Л. 2016, 167]. Імовірно, від Емілія Діллена в училищі допитливий підліток Павло Ріттер міг здобути, крім знання італійської мови, додаткові відомості про Італію, літературу Індії. Можливо, тому, як свідчення пошани до вчителя, саме Ріттер написав статтю про Діллена в ювілейному виданні, присвяченому 100-річчю Харківського університету [Риттер 1908, 224–226]. На жаль, Е. Діллен звільнився з університету за станом здоров’я, що не завадило йому згодом стати відомим журналістом.

Напрошується припущення, що, крім домашніх вражень, саме спілкування з університетським професором допомогло Ріттеру осягнути захоплення німецького генія індійською поезією, геніальними рядками Калідаси в “Шякунтали” й у “Хмарі-вістуні”, а згодом покликатися (зокрема, у “Megha-dūta”) в коментарях на Гете: «Der englische Übersetzer des Wolkenboten, “Megha-Duta”, ist gleichfalls aller Ehren wert, denn die erste Bekanntschaft mit einem solchen Werke macht immer Epoche in unserem Leben» (*West-östlicher Divan: Mit allen Noten und Abhandlungen*, 1819) [Риттер 1913–1914, 4; Хмара-вістун... 1928, 4]. А закінчивши університет, Павло Ріттер в училищі, як і Діллен, викладав італійську мову, продовжуючи справу свого вчителя.

Майже нічого не відомо про епістолярний спадок Павла Ріттера, який зазвичай постає значним джерелом інформації. Він представлений тільки одним покликанням. Це листи Павла Ріттера, що збереглися у видавництві Михайла й Сергія Сабашникових¹¹ [Бонгард-Левин 1990, 570]. Був знайомий із перекладом П. Ріттера й знаний російський поет Костянтин Бальмонт. Навесні 1915 р. примірник ріттерівського видання на прохання поета до Парижа надсилає Катерина Андрєєва-Бальмонт [Андрєєва-Бальмонт 1997], проте Бальмонт жодним словом не згадав про надісланий йому переклад. Мабуть, був дуже занурений у свої переклади п’єс Калідаси для видавництва Сабашникових.

Отже, індологи оминули своєю увагою виконаний П. Г. Ріттером перший переклад російською мовою поеми “Хмара-вістун”, виконаний напряму з оригіналу Калідаси. Згідно з доступними на сьогодні відомостями, К. Бальмонт ніде жодним словом не обмовився про переклад. Не пройшов він і у видавництві Сабашникових,

зайнятих виданням перекладів Бальмонта. Не привернув переклад уваги й знаного індолога академіка С. Ф. Ольденбурга (1863–1934), якому на заваді, очевидно, стало його неприйняття сучасного світського індійського живопису, суміші Сходу й Заходу [Бонгард-Левин 1990, 564–565], зразком якого був проілюстрований ріттерівський переклад. Проте видавничий архів зберігає свою привабливість у контексті вивчення творчої спадщини Ріттера хоча б через невидані листи. Може, з часом пощастить виявити й нові листи до інших адресатів, а серед них – до колег за кордон (наприклад, якщо Ріттер був членом якого-небудь сходознавчого товариства чи підтримував наукові стосунки з кимсь зі своїх колег або друзів). І з позиції пошуків епістолярію таке спрямування видається цілком перспективним, оскільки Павло Ріттер перебував у правлінні Харківської громадської бібліотеки (іл. 3), брав активну участь у її комплектуванні й у створенні нотного відділу, а за цим стоїть листування з видавцями, видавництвами, авторами, колегами¹² [Перепеча 2004, 43–50]. Діяльність Ріттера-музикознавця напряму пов'язана із журналістикою. Поєднання імен Костянтина Бальмонта й Павла Ріттера в індійському контексті, так само як і діяльність Ріттера як редактора газети “Утро”, а також як її кореспондента під псевдонімом Ріголетто, викликає бажання звернутися до творчості Ріттера-журналіста.

Не меш важливими джерелами постають персональні архіви знайомих, колег по роботі і в Харківському університеті, і в інших наукових, навчальних, громадських установах. Зокрема, нині стали доступними за описами в інтернеті архіви академіка, директора Інституту літератури НАНУ, українського й російського літературознавця О. І. Білецького, що передані в Центральний державний архів-музей літератури й мистецтва (опис Г. Загорної) та в рукописний відділ Інституту літератури ім. Тараса Шевченка НАНУ, куди цей архів надійшов ще на початку 90-х рр. XX ст. від П. О. Білецького (1922–1998), молодшого сина академіка [Гурєєва, Ріпенко 2009, 204–361]. Архів (фонд 162; од. зб. 5875; 1853–1997), переданий П. Білецьким, крім інших документів, містить матеріали, пов'язані зі спільною працею Павла Ріттера й Олександра Білецького над “Антологією давньоіндійської літератури”. В описі наведено машинописний план “Антології”; її ж машинописний примірник з авторськими правками змісту; переклади текстів, що ввійшли до “Антології”, з передмовами; варіанти вступної статті О. Білецького, що датується 1933 роком, який можна вважати роком завершення спільної роботи. І надзвичайно щемливо сприймаються рядки записів Білецького, ретельно переписаних у Томську під час евакуації в 1941 році й захищених від чужого ока скороченнями:

“Вспомнить то, что оставлено. Записать, пока не забылось. Ряд папиных¹³ рукописей... рукописи П. Гр. <Риттера> (переводы поэм Калидасы, укр.<аинские> переводы вед и др.<евних> пам<ятни>ков др.<евней> индийской л<итерату>ры, статьи о новоинд.<ийской> л<итерату>ре, о Тагоре и проч.” (“рукописи П. Гр. укр. др. пам-ков др. индийской л-ры, статьи о новоинд. л-ре, о Тагоре и проч.”) [История... 2006, 281–282].

Може статися так, що інформативними виявляться архіви П. Г. Тичини й М. Т. Рильського, інших колег, з якими П. Ріттера пов'язувала спільна робота у сходознавчих установах (ВУНАС – Всеукраїнська асоціація сходознавців з її трьома відділеннями: турецьким, перським і японським), журналах (“Бюлетень ВУНАС”, “Східний світ”, “Червоний Схід”). Можна також припустити, що матеріали П. Ріттера чи відомості про нього містяться серед документів ХІНО (Харківський інститут народної освіти), ХПШО (Харківський педагогічний інститут профспілкової освіти) та інших установ, на які розпався Харківський університет, поки радянська влада не відновила знову його як університет ще до початку Другої світової війни [Королівський 1940]. Цілком імовірно, що збереглися якщо не в архівах НАНУ, то в якихось інших матеріали сходознавчих з'їздів 1927 і 1929 років, які проходили в Харкові і які відвідували тодішні радянські сходознавці, зокрема й родина Олександра та

Людмили Мервартів¹⁴. Причому саме на працю О. Мерварта покликається Павло Ріттер в україномовному перекладі “Megha-dūta” [Хмара-вістун... 1928, 7].

Крім архівів установ, також істотним джерелом є мемуаристика та її складники. Йдеться про спогади родичів, друзів, однокурсників, однодумців, учнів. І тому надзвичайне зацікавлення викликають матеріали родини Білецьких. Ріттер постає своєрідним учителем цієї родини. П. Ріттер і О. Білецький навчалися в одній гімназії з різницею в кілька років. Майбутній індолог закінчив її раніше і вступив до університету (іл. 4), до якого згодом вступив і Білецький – на той самий факультет, але на іншу кафедру. Викладач Павло Ріттер викладав італійську мову студентові Олександрові Білецькому. Потім естафету від батька перейняв Андрій Білецький (1911–1995), старший син, який навчався в Ріттера підлітком, а потім і студентом. А. О. Білецький опосередковано згадує свого вчителя у спогадах “Що збереглося у пам’яті”, зазначивши, що вчитель німецької мови, який навчав цієї мови не дуже старанно, подарував йому підручник санскриту й кілька грецьких граматики. Причому санскрит привернув увагу шрифтом деванагарі [Білецький 1984, 284–298]. В архіві Андрія Білецького й Тетяни Чернишової збереглася його стаття від 1972 року, що згадувалася вище, – “П. Г. Ріттер – видатний український індолог (із нагоди 100-річчя з дня народження)”, – та фото з його надписом “Проф. Павел Григорьевич Риттер” [Архів українських філологів... 2015, 44, 1358]. Сторіччя Ріттера припало на початок 70-х років ХХ століття, і трагічні політичні події в Україні в ці роки автоматично ставили хрест на виданні цієї статті.

Важливими є спогади Юрія Володимировича Шевельова (прізвище при народженні – Шнайдер, англ. *George Shevelov*; 1908–2002). Він був одним з останніх гімназистів 3-ї гімназії: закінчив 1-й клас, перейшов до 2-го, але її, як і всі інші, у 1917 році закрили після зміни влади, і довелося закінчувати навчальний заклад зовсім іншого типу. У студентські роки Шевельов навчався разом з Андрієм Білецьким, але на рік раніше за нього. Він зберіг спогади і про вчителя Павла Ріттера, і про студентську аудиторію нового зразка, що прийшла на зміну студентам попередніх поколінь [Шевельов 2001].

Спогади Юрія Шевельова, очевидно одного з останніх студентів П. Г. Ріттера, зберегли сумний образ (іл. 5).

“Цю мову (німецьку. – О. О.) вчили тоді майже в усіх середніх школах, вона була чужою мовою *par excellence*. Ніхто з учнів і студентів на тих курсах її не вивчив і не знав... Для Ріттера це була, очевидно, рідна мова... Чи не найбезпорадніша людина, яку я колинебудь знав, він навряд чи віддавав собі повністю звіт у тому, що відбувалося навколо... Ріттер був сповнений доброї волі, але він був як риба на березі. Все це не стало на заваді його арешту в чистках тридцятих років... Не зрозуміло, в чому його звинувачували: шпигунство на користь нацистської Німеччини (оскільки він володів німецькою)? Пантюрізм (оскільки він належав до знищеної тоді української Асоціації сходознавства, будучи санскритологом)? Чи навряд він розумів звинувачення. Будь-який слідчий міг приписати йому який завгодно злочин. Будь-який урка міг забрати у нього всю їжу й одяг” [Шевельов 2001].

Неординарність Павла Ріттера привертала увагу земляків. Перша незалежна згадка про П. Г. Ріттера представлена у виданні “Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века: с портретами”. У 1912 р. І. Ф. Павловський¹⁵, упорядник словника, включив до його складу скорочені біографії уродженців губернії і тих, хто працював або продовжував працювати “у ній на літературній ниві”. У глосі про Ріттера наведено основні дати подій його біографії від народження до початку роботи в університеті з покликаннями на перші його публікації [Павловский 1912, 168]. І це практично все – більше жодних згадок про індолога. Тільки в огляді літератури про Схід за 1924–1932 роки, що з’явилася

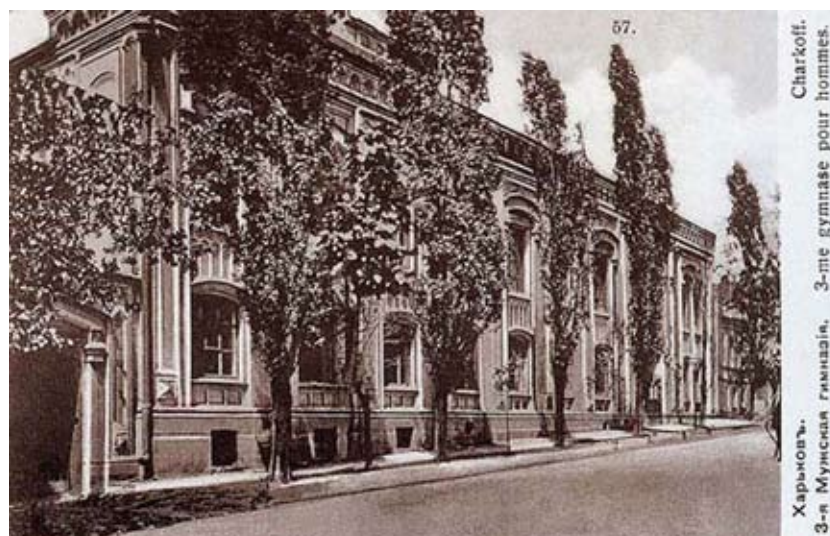
в Україні, український історик, китаєзнавець, педагог Борис Курц (1885–1938), репресований у 1938 р., представив також і праці Ріттера, які були опубліковані за цей період [Курц 2014, 562, 602]. Єдиний його “русскоязычний” текст – «Вступление, перевод и комментарий древнеиндийского романа Дандина “Похождения десяти юношей”». Усі інші тексти були україномовними, першими перекладами з мови оригіналу. Серед них – переклади з бенгалі творів Р. Тагора, із санскриту – гімнів “Ригведи”, “Хмари-вістун” Калідаси (іл. 6–9). І нині ім’я знаного вченого живе на його малій батьківщині – у полтавському селі Чутовому. А. А. Шуть, науковий співробітник Чутівського музею, написав про П. Ріттера повість “Індолог з Чутового” [Шуть 2016]. У краєзнавчому музеї, в експозиції “Видатні люди Чутивщини”, йому присвячено окремий розділ.

Пропонований увазі читачів текст є радше запрошенням до розмови про коло джерел, що мають розширити уявлення про постать Павла Ріттера не лише як сходознавця, а й в інших його іпостасях. В останні роки (2017, 2020 рр.) ім’я вченого почало зустрічатися в закордонних довідкових виданнях [Karttunen 2017; Zavorodnii 2020, 1528–1529, 1535–1536, 1538]. Добре, що в журналі “Східний світ” індологу Ріттерові був присвячений окремий розділ, до якого, крім статей, входила й одна його праця [Ріттер 2022, 5–24; Абашнік 2022, 25–37; Домановський, Домановська 2022, 38–49; Стрелкова 2022, 50–64], але цього замало. Як стверджував Ходжа Насреддін, «скільки не кажи “халва, халва”, у роті солодше не стане». Треба думати про підготовку до перевидання праць знаного українського індолога. Очевидно, що до наступної пам’ятної дати має бути підготовлена до видання хоча б збірка “Вибране” П. Ріттера чи, може, двотомник, де в одному томі Ріттер буде представлений як сходознавець, а в іншому – як музикознавець, журналіст тощо. Бо кругла дата – 150 років від дня народження, – що минула, постає лише датою відліку до наступної пам’ятної дати й зумовлює потребу розпочати підготовку до неї вже зараз: доопрацювати зроблене й активно шукати нове, що має повніше розкрити особистість Павла Григоровича Ріттера.

ІЛЮСТРАЦІЇ

Іл. 1. Павло Григорович Ріттер (1872–1939), індолог, професор Харківського університету. Фото, не пізніше 1905 р.

Іл. 2. Гімназія № 3, де Павло Ріттер навчався в 1882–1890 роках. Фото

Іл. 3. Харківська громадська бібліотека, членом правління якої був Павло Ріттер. Фото

Іл. 4. Харківський університет. Фото

Іл. 5. Павло Григорович Ріттер. Фото, не раніше 1921 р.

Іл. 6. Пам'ятник індійському поетові Калідасі. Уджайн біля озера Рудрасагар.
Штат Мадх'я-Прадеш, Індія

Іл. 7. Абаніндранатх Тагор (1871–1951), художник. Сіддгі в польоті [Риттер 1914, *илл.*; Havell 1908, *Plate 74*]

Іл. 8. Обкладинка “Хмари-вістун” (Megha-dûta). Харків, 1928

Р. Тагор в Лондоні
(1879—1880)

Іл. 9. Рабіндранатх Тагор (1861–1941).
Прозаїк, поет, композитор, лауреат Нобелівської премії (1913). Фото

¹ Фольксдойче (нім. *Volksdeutsche*) – до 1945 р. так визначали “етнічних німців”, тих, хто жив за межами Німеччини.

² Йдеться про видання: Голоси Стародавньої Індії: Антологія давньоіндійської літератури / Перекл. із санскриту, упорядкування П. Ріттера; Передмова Ігоря Серебрякова, 5–16. Стаття “Давня Індія та її література” Олександра Білецького (1933), 17–87. К.: Дніпро, 1982. 351 с., іл.

³ За вказане посилання авторка щиро вдячна С. Д. Серебряному. Цілком імовірно, що П. Г. Ріттер листувався з іноземними колегами до 1928 року, коли офіційно були обмежені можливі контакти. І тому можна сподіватись на майбутні знахідки.

⁴ У творчості письменника, композитора, фольклориста, музиканта й музикознавця Гната Хоткевича, крім інших творів, простежується індійська традиція: переклад “Шякунтали”, п’єси Калідаси, і створення 23 інструментальних та 7 вокальних творів на її сюжети й тексти.

⁵ Більше про публікації Ю. Завгороднього див.: [Грицай 2017, 72].

⁶ Колезький асесор – цивільний чин 8-го класу “Табеля про ранги”, здобути який можна було тільки за наявності університетської освіти чи за участь у Кавказькій війні; до 1845 року давав право на спадкове дворянство, потім – лише на особисте.

⁷ Микола Фіндейзен родом із сім’ї німецького комерсанта, відомої своїм музикуванням; історик російської музики, музичний критик, громадський діяч. Див.: [Космовська 2012, 211–225].

⁸ Польская К. В Германии издали “Атлас музицирования” // Медиаккомпания DW. 09.04.2013. URL: <https://p.dw.com/p/18CRh> (дата звернення: 29.05.2023).

⁹ Борисова М. Немцы занимаются этим не реже одного раза в неделю // Медиаккомпания DW. 29.03.2021. URL: <https://www.dw.com/ru/kak-nemci-provodyat-dosug/a-57015345> (дата звернення: 29.05.2023).

¹⁰ Е. М. Діллен, ірландець за походженням, католик, освіту здобув у німецьких університетах. Став магістром східних мов при Петербурзькому університеті, у 1883 р. захистив дисертацію при історико-філологічному факультеті Харківського університету.

¹¹ Засноване братами Михайлом і Сергієм Сабашниковими московське видавництво Сабашникових (1897–1930) публікувало переважно книги просвітницького характеру і так звані серії. Серед них – “Пам’ятники світової літератури”, “Країни, віки та народи”, “Пушкінська бібліотека”. Причому серія “Пам’ятники світової літератури” – чи не найвідоміша видавнича серія. Переклади іноземних текстів для цих серій робили К. Бальмонт і М. Волошин.

¹² Харківська громадська бібліотека // Науково-просвітницький проєкт “Реліквії музичного Харкова”. URL: <https://slatinilya.wordpress.com/> (дата звернення: 29.05.2023).

¹³ Батько Олександра Івановича Білецького – Іван Іванович Білецький (бл. 1850–1936), ґрунтознавець, педагог, автор численних наукових праць і підручників.

¹⁴ Олександр Михайлович (Густав Герман Христіан) Мерварт (1884–1932) – російський етнограф і лінгвіст німецького походження, сходознавець, перший “русский” дравідолог. Людмила Олександрівна Мерварт (із роду Левіних, 1888–1965) – “русская” і радянська етнографиня та лінгвістка, засновниця вивчення та викладання індонезійської мови в Росії. У 1914–1918 роках подружжя здійснило експедицію в Індію і на Цейлон (нині Шрі-Ланка). Дружину заарештовано в жовтні 1930-го й відправлено на заслання, звільнено в 1935 р. Чоловік також був ув’язнений і засланий у табір, де помер у 1932 р.

¹⁵ Павловський Іван Францович (1851–1922, Полтава) – дослідник історії Полтавської губернії, архівознавець, викладач Петровського Полтавського кадетського корпусу, завідувач музею Полтавської битви, дійсний статський радник.

ЛІТЕРАТУРА

Абашик В. О. Павло Ріттер (1872–1939) про німецькомовних філософів, лінгвістів та сходознавців // *Східний світ*, 2022, № 4. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2022.04.025>

Андреева-Бальмонт Е. А. **Воспоминания.** Москва, 1997.

Антологія літератур Сходу / Упоряд., вступ. ст. та приміт. Андрій Петрович Ковалівський; Відп. ред. Віктор Іванович Астахов. Харків, 1961.

Архів українських філологів А. О. Білецького і Т. М. Чернишової у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: Біографічне дослідження. Науковий каталог. Київ, 2015.

Білецький А. Що збереглося в пам’яті // **Про Олександра Білецького: спогади, статті** / Упоряд. В. Г. Дончик; Відпов. ред. І. О. Дзеверін. Київ, 1984.

Білецький А. О. Автобіографія // Білецький А. О. **Вибрані праці** / Упоряд. Н. Ф. Клименко, С. А. Карпіловська, А. О. Савенко. Київ, 2012.

Білецький О. І. Франко й індійська література // **Слово про великого Каменяря: збірник статей до 100-ліття з дня народження Івана Франка:** у 2 т. Т. 1. Київ, 1956.

Білецький О. Давня Індія та її література // **Всесвіт**, 1976, № 11 (575).

Бернандт Г. Б. Риттер Павел Григорьевич // **Кто писал о музыке: био-библиографический словарь музыкальных критиков и лиц, писавших о музыке в дореволюционной России и СССР: в 4 т.** / Г. Б. Бернандт, И. М. Ямпольский, Т. Е. Киселева. Т. 3. Москва, 1979.

Бонгард-Левин Г. М. Бальмонт – переводчик Калидасы // **Ашвагхоша. Жизнь Будды; Калидаса. Драмы** / Пер. К. Бальмонта. Москва, 1990.

Вильмонт Н. Гете и его время // Гете И. В. **Собрание сочинений в десяти томах.** Том первый. Стихотворения / Перевод с немецкого. Москва, 1975.

Гете И. В. **Поэзия и правда: Из моей жизни.** Ч. 1 / Пер. Н. А. Холодковского; Со вступ. ст. и прим. Е. М. Браудо. Петербург – Москва, 1923.

Голоси стародавньої Індії: Антологія давньоіндійської літератури / Перекл. із санскриту, упорядкування П. Ріттера; Передм. І. Серебрякова. Київ, 1982.

Грицай С. М. Долі репресованих учених: П. Г. Ріттер // **Тези II Всеукраїнської конференції індологів (Київ, 5–6 червня 2007 р.)**. Київ, 2007.

Грицай С. Павло Григорович Ріттер – фундатор української національної індології. Біо-бібліографічний показчик творчої спадщини вченого та літератури про нього // **Рідний край**, 2010, № 2.

Грицай С. М. П. Г. Ріттер і українська школа індології (до 145-ліття з дня народження) // **Індія: давнина і сучасність**. Вип. II / відп. наук. ред. О. І. Лукаш; НАН України, ДУ “Інститут всесвітньої історії НАН України”, Всеукраїнська асоціація індологів. Київ, 2017.

Гуреева Л., Ріпенко А. Анотація фонду Олександра Білецького // **Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія**. Т. 4. Київ, 2009.

Домановський А. М., Домановська М. Є. Павло Григорович Ріттер – редактор харківської газети “Утро” (1906–1909 рр.) // **Східний світ**, 2022, № 4. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2022.04.038>

Завгородній Ю. Ю. Катха Упанішада в перекладі Павла Ріттера (1933): мотивація вибору тексту // **Наукові записки НаУКМА**. Т. 115: Філософія та релігієзнавство. 2011.

Завгородній Ю. Ю. **Рецепція індійської філософії в Україні. Лінія Вед (1840–1930-ті рр.)**. Київ, 2013.

История и поэзия. Переписка И. М. Гревса и Вяч. Иванова / Издание текстов, исследование и комментарии Г. М. Бонгард-Левина, Н. В. Котрелева, Е. В. Ляпустиной. Москва, 2006.

Калидаса. **Избранное** / Перевод с санскрита К. Бальмонта и П. Риттера; составление, вступительная статья и комментарии И. С. Рабиновича. Москва, 1956.

Калидаса. **Шякунтала. Хмара-вістун**. Київ, 1958.

Ковалевский А. П. Воспоминания о Риттере // **Павло Григорович Ріттер. Збірник біографічних та бібліографічних матеріалів** / [Відп. ред. А. П. Ковалівський]. Харків, 1966.

Ковалевский А. П., Авербух С. И. Павел Григорьевич Риттер // **Павло Григорович Ріттер. Збірник біографічних та бібліографічних матеріалів** / [Відп. ред. А. П. Ковалівський]. Харків, 1966.

Королівський С. М. **Короткий нарис історії Харківського Державного Університету ім. О. М. Горького за років Великої Жовтневої Соціалістичної Революції**. Харків, 1940.

Корунець І. В. **Теорія і практика перекладу (аспектний переклад)**. Вінниця, 2003.

Космовская М. Л. Музицирование как форма духовного роста семьи Н. Ф. Финдейзена и его профессионального становления // **Учёные записки: Электронный журнал Курского государственного университета**, 2020, № 1 (53). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mu-zitsirovanie-kak-forma-duhovnogo-rosta-semi-n-f-findeyzena-i-ego-professionalnogo-stanovleniya> (дата звернення: 29.05.2023).

Космовська М. Діяльність М. Ф. Фіндейзена в ракурсі історичних вимірів професіоналізму // **Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти**. Вип. 37. Шлях до майстерності в реаліях мистецької практики та освіти. Харків, 2012.

Кочур Г. З староіндійської літератури // **Всесвіт**, 1960, № 9.

Кочур Г. Рабіндрнат Тагор // **Всесвіт**, 1961, № 5.

Куриц Б. Г. **Східна Європа та Азія: історія торгівлі в XVI – першій половині XX ст.** Київ, 2014.

Масанов И. Ф. **Словарь псевдонимов русских писателей, учёных и общественных деятелей**. Том третий. Алфавитный указатель псевдонимов. Псевдонимы русского алфавита Р–Я. Псевдонимы латинского и греческого алфавитов. Астронимы, цифры, разные знаки. Москва, 1958.

Надель Х. С. Индология в Харьковском университете за полтора века // **Народы Азии и Африки**, 1964, № 2.

Надель Х. С. Материали к библиографии профессора Павла Григорьевича Риттера (5.IV.1982–17.IV.1939) // **Павло Григорович Ріттер. Збірник біографічних та бібліографічних матеріалів** / [Відп. ред. А. П. Ковалівський]. Харків, 1966.

Нікітенко А. І. Деякі аспекти сімейної педагогіки Драгоманових // **Надніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті**. Випуск 10. 2012.

Огнева О. Леся Українка та Ігор Стравінський: контекст створення “Лісової пісні” та “Весни священної” // **Леся Українка і сучасність**. Т. 4, кн. 1. Луцьк, 2007.

Огнєва О. Д. На підступах до “Стародавньої історії східних народів” Лесі Українки // **Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річчю від дня народження Лесі Українки, с. Колодязне, 25 лютого 2021 року / Упоряд. Є. Ковальчук. Луцьк, 2021.**

Павло Григорович Ріттер. Збірник біографічних та бібліографічних матеріалів / [Відп. ред. А. П. Ковалівський]. Харків, 1966.

Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века: с портретами. Полтава, 1912.

Пащенко В. И. Гордость индийской нации – Калидаса. Москва, 1956.

Передача А. М. Роль Л. Б. Хавкіної у створенні нотного абонементу в Харківській громадській бібліотеці // Бібліотекознавчець Любов Борисівна Хавкіна: харківський період діяльності (1888–1918). Харків, 2004.

Полякова Ю. Ю. Павел Григорьевич Риттер – музыкальный критик газеты “Утро” // Харків як університетське місто: матеріали міжнародних наукових конференцій. Харків, 2018.

Про Олександра Білецького: спогади, статті / Упоряд. В. Г. Дончик; Відпов. ред. І. О. Дзевєрін. Київ, 1984.

Ritter P. G. Диллен Эмилий Михайлович // Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / Под ред. М. Г. Халанского, Д. И. Багаля. Харьков, 1908.

Ritter P. G. Калидаса, его время и произведения: сборник статей в честь Владислава Петровича Бузескула // Сборник Харьковского историко-филологического общества. Т. XXI. Харьков, 1913–1914.

Ritter P. G. “Облако-вестник” (Megha-dûta): древне-индийская элегия Калидасы. Харьков, 1914.

Рігведа: вибрані гімни / Пер. з ведійського санскр. та примітки Павла Ріттера // Всесвіт, 1976, № 11 (575).

Ritter P. G. Що таке санскрит? / Переклад з російської, вступна стаття та примітки Д. В. Бурби // Східний світ, 2022, № 4. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2022.04.005>

Ріттер Павло Григорович // Видатні особистості з українського мовознавства: хрестоматія / за заг. ред. Марини Навальної; укл.: Тетяна Левченко, Тетяна Чубань. Переяслав-Хмельницький, 2016.

Свириденко Н. С. Лесин рояль // Музичне мистецтво в освітологічному дискурсі, 2016, № 1.

Стечак Г. Педагогічні аспекти виховання в родині Косачів // Ідеологія національної аристократії (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки): збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 25–26 лютого 2021 року / наукова редакторка Тетяна Єщенко. Львів, 2021.

Стрелкова А. Ю. Павло Ріттер та його переклад “Дгаммапади” // Східний світ, 2022, № 4. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2022.04.050>

Хаустов В. П. Місце Лютеранської Громади та німецької діаспори в історії Харкова // Культурна спадщина Слобожанщини: збірка науково-популярних статей. Вип. 25: Історія, краєзнавство та генеалогія. Харків, 2011.

Хмара-вістун (Megha-dûta): старо-індійська элегія Калідаси / Пер. з санскритської мови з вступною статтею й примітками П. Ріттера; Начерк та іл. Р. Тагора; Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства. Харків, 1928.

Чувпило А. А., Чувпило Л. А. Преподавание и изучение восточных языков в Харьковском университете (1805–1917 гг.) // Вісник Харківського Національного Університету. Серія: Історія. Вип. 51. 2016.

Шевельов Ю. (Юрій Шерех). Я, мені, мене... (і довкруги). Спогади. Частина перша: В Україні. Харків – Нью-Йорк, 2001.

Шуть А. А. Індолог з Чутового. Зірки в тумані. Полтава, 2016. Серія “Видатні люди Чутівщини”.

De S. K. The Megha-Duta of Kalidasa. Critically edited by Sushil Kumar De with a General Introduction by Dr. S. Radhakrishnan. New Delhi, 1957.

Havell E. B. Indian sculpture and painting. London, 1908.

Karttunen K. RITTER, Pavlo Grigorovič // **Who Was Who of Indian Studies**. April 25, 2017. URL: <https://whowaswho-indology.info/5218/ritter-pavlo-grigorovic-pavel-grigorevic-ritter/> (дата звернення: 29.05.2023).

Roerich G. N. Indology in Russia // **Journal of the Greater India Society**. Vol. XII, No. 2. 1945.

Zavhorodnii Yu., Smitskiy I. Hinduism in Ukraine: From Ancient Times to Present Day // **Handbook of Hinduism in Europe**. Vol. 2: Hindu Presence in European Countries / Ed. by Knut A. Jacobsen and Ferdinando Sardella. Leiden – Boston, 2020. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004432284_065

REFERENCES

Abashnik V. O. (2022), “Pavlo Ritter (1872–1939) pro nimets’komovnykh filosofiv, linhvistic ta skhodoznavtsiv”, *Shidnij svit*, No. 4, pp. 25–37. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2022.04.025>

Andreyeva-Bal'mont E. A. (1997), *Vospominaniya*, Izdatel'stvo imeni Sabashnikovykh, Moscow. (In Russian).

Antolohiya literatur Skhodu (1961), Compl., preface and notes by A. P. Kovalivs'kyi, Vydavnytstvo KhDU, Kharkiv. (In Ukrainian).

Arkhiv ukrayins'kykh filolohiv A. O. Bilets'koho i T. M. Chernyshovoyi u fondakh Instytutu rukopysu Natsional'noyi biblioteky Ukrayiny imeni V. I. Vernads'koho: Biohrafichne doslidzhennya. Naukovyy kataloh (2015), NBUV, Kyiv. (In Ukrainian).

Bilets'kyi A. (1984), “Shcho zberehlosya v pam'yati”, in *Pro Oleksandra Bilets'koho: spohady, statii*, Compl. by V. H. Donchyk, Radyans'kyi pys'mennyk, Kyiv, pp. 284–298. (In Ukrainian).

Bilets'kyi A. O. (2012), “Avtobiohrafiya”, in Bilets'kyi A. O., *Iybrani pratsi*, Compl. by N. F. Klymenko, Ye. A. Karpilov'ska and A. O. Savenko, Vydavnychyy dim Dmytra Buraho, Kyiv, pp. 21–24. (In Ukrainian).

Bilets'kyi O. (1956), “I. Franko y indiy'ska literatura”, in *Slovo pro velykoho Kamenyara: zbirnyk statey do 100-littya z dnya narodzhennya Ivana Franka: u 2 t.*, Vol. 1, Derzhavne vyd-vo khud. lit-ry, pp. 491–511. (In Ukrainian).

Bilets'kyi O. (1976), “Davnya Indiya ta yiyi literatura”, *Vsesvit*, No. 11 (575), pp. 123–127. (In Ukrainian).

Bernandt G. B. (1979), “Ritter Pavel Grigor'yevich”, in G. B. Bernandt, I. M. Yampol'skiy and T. E. Kiseleva, *Kto pisal o muzyke: bio-bibliograficheskiy slovar' muzykal'nykh kritikov i lits, pisavshikh o muzyke v dorevolutsionnoy Rossii i SSSR: v 4 t.*, Vol. 3, Sovetskiy kompozitor, Moscow, p. 23. (In Russian).

Bongard-Levin G. M. (1990), “Bal'mont – perevodchik Kalidasy”, in *Ashvagkhosha. Zhizn' Buddy; Kalidasa. Dramy*, Transl. by K. Bal'mont, Khudozhestvennaya literatura, Moscow, pp. 551–571. (In Russian).

Vil'mont N. (1975), “Gete i ego vremena”, in Gete I. V., *Sobraniye sochineniy v desyati tomakh*, Vol. I: Stikhotvoreniya, Transl. from German, Khudozhestvennaya literatura, Moscow, pp. 5–48. (In Russian).

Gete I. V. (1923), *Poeziya i pravda: Iz moyey zhizni*, Pt. 1, Transl. by N. A. Kholodkovskiy, Preface and notes by E. M. Braudo, Gos. izd-vo, Petersburg and Moscow. (In Russian).

Holosy starodavn'oyi Indiyi: Antolohiya davn'oindiys'koyi literatury (1982), Transl. from Sanskrit and compl. by P. Ritter, Preface by I. Serebryakov, Dnipro, Kyiv. (In Ukrainian).

Hrytsay S. M. (2007), “Doli represovanykh uchenykh: P. H. Ritter”, in *Tezy II Vseukrayins'koyi konferentsiyi indolohiv, Kyiv (5–6 chervnya 2007 r.)*, Kyiv, pp. 30–33. (In Ukrainian).

Hrytsay S. (2010), “Pavlo Hryhorovych Ritter – fundator ukrayins'koyi natsional'noyi indolohiyi. Biobibliohrafichnyy pokazhchyk tvorchoyi spadshchyny vchenoho ta literatury pro n'oho”, *Ridnyy kray*, No. 2, pp. 236–247. (In Ukrainian).

Hrytsay S. M. (2017), “P. H. Ritter i ukrayins'ka shkola indolohiyi (do 145-littya z dnya narodzhennya)”, in *Indiya: davnyina i suchasnist'*, Issue II, NAN Ukrayiny, DU “Instytut vsesvitn'oyi istoriyi NAN Ukrayiny”, Vseukrayins'ka asotsiatsiya indolohiv, Kyiv, pp. 47–73. (In Ukrainian).

Hureyeva L. and Ripenko A. (2009), “Anotatsiya fondu Oleksandra Bilets'koho”, in *Spadshchyna: Literaturne dzhereloznavstvo. Tekstolohiya*, Vol. 4, PTs “Foliant”, Kyiv, pp. 204–361. (In Ukrainian).

Domanovs'kyy A. M. and Domanovs'ka M. Ye. (2022), "Pavlo Hryhorovych Ritter – redaktor kharkivs'koyi hazety 'Utro' (1906–1909 rr.)", *Shidnij svit*, No. 4, pp. 38–49. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2022.04.038>

Zavhorodniy Yu. Yu. (2011), "Katkha Upanishada v perekladi Pavla Rittera (1933): motyvatsiya vyboru tekstu", *Naukovi zapysky NaUKMA*, Vol. 115: Filosofiya ta relihiyeznavstvo, pp. 67–70. (In Ukrainian).

Zavhorodniy Yu. Yu. (2013), *Retseptsiya indiy's'koyi filosofiyi v Ukrayini. Liniya Ved (1840–1930 ti rr.)*, Instytut filosofiyi imeni H. S. Skovorody NAN Ukrayiny, Kyiv. (In Ukrainian).

Istoriya i poeziya. Perepiska I. M. Grevsya i Vyach. Ivanova (2006), G. M. Bongard-Levin, N. V. Kotrelev and E. V. Lyapustina (eds), ROSSPEN, Moscow. (In Russian).

Kalidasa (1956), *Izbrannoye*, Transl. from Sanskrit by K. Bal'mont and P. Ritter, Compl., preface and comments by I. S. Rabinovich, Goslitizdat, Moscow. (In Russian).

Kalidasa (1958), *Shyakuntala. Khmara-vistun*, Derzhavne vydavnytstvo khudozhn'oyi literatury, Kyiv. (In Ukrainian).

Kovalevskyy A. P. (1966), "Vospomynannya o Ryttere", in *Pavlo Hryhorovych Ritter. Zbirnyk biohrafichnykh ta bibliohrafichnykh materialiv*, A. P. Kovalivs'kyy (ed.), Vydavnytstvo Kharkivs'koho universytetu, Kharkiv, pp. 46–47. (In Russian).

Kovalevskiy A. P. and Averbukh S. I. (1966), "Pavel Grigor'yevich Ritter", in *Pavlo Hryhorovych Ritter. Zbirnyk biohrafichnykh ta bibliohrafichnykh materialiv*, A. P. Kovalivs'kyy (ed.), Vydavnytstvo Kharkivs'koho universytetu, Kharkiv, pp. 1–28. (In Russian).

Korolivs'kyy S. M. (1940), *Korotkyy narys istoriyi Kharkivs'koho Derzhavnoho Universytetu im. O. M. Hor'koho za rokiv Velykoyi Zhovtnevoyi Sotsialistychnoyi Revolyutsiyi*, Vydavnytstvo Kharkivs'koho universytetu, Kharkiv. (In Ukrainian).

Korunets' I. V. (2003), *Teoriya i praktyka perekladu (aspektnyy pereklad): pidruchnyk*, Novaya knyha, Vinnytsya. (In Ukrainian).

Kosmovskaya M. L. (2020), "Muzitsirovaniye kak forma dukhovnogo rosta sem'i N. F. Findeyzena i ego professional'nogo stanovleniya", *Uchenyye zapiski: elektronnyy zhurnal Kurskogo gosudarstvennogo universiteta*, No. 1 (53), pp. 45–52, available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/muzitsirovanie-kak-forma-duhovnogo-rosta-semi-n-f-findeyzena-i-ego-professionalnogo-stanovleniya> (accessed May 29, 2023). (In Russian).

Kosmovs'ka M. (2012), "Diyal'nist' M. F. Findeyzena v rakursi istoriychnykh vymiriv professionalizmu", *Problemy vzayemodiyi mystetstva, pedahohiky ta teoriyi i praktyky osvity*, Issue 37: Shlyakh do maysternosti v realiyakh mystets'koyi praktyky ta osvity, Vyd-vo TOV "S. A. M.", Kharkiv, pp. 211–225. (In Ukrainian).

Kochur H. (1960), "Z staroindiy's'koyi literatury", *Vsesvit*, No. 9, pp. 124–125. (In Ukrainian).

Kochur H. (1961), "Rabindranat Tahor", *Vsesvit*, No. 5, pp. 137–139. (In Ukrainian).

Kurts B. H. (2014), *Skhidna Yevropa ta Aziya: istoriya torhivli v XVI – pershiy polovyni XX st.*, A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine, Kyiv. (In Ukrainian; in Russian).

Masanov I. F. (1958), *Slovar' psevdonimov russkikh pisateley, uchenykh i obshchestvennykh deyateley*, Vol. 3, Izdatel'stvo Vsesoyuznoy Knizhnoy Palaty, Moscow. (In Russian).

Nadel' Kh. S. (1964), "Indologiya v Khar'kovskom universite za poltora veka", *Narody Azii i Afriki*, No. 2, pp. 169–173. (In Russian).

Nadel' Kh. S. (1966), "Materialy k bibliografii professora Pavla Grigor'yevicha Rittera (5.IV.1982–17.IV.1939)", in *Pavlo Hryhorovych Ritter. Zbirnyk biohrafichnykh ta bibliohrafichnykh materialiv* (1966), A. P. Kovalivs'kyy (ed.), Vydavnytstvo Kharkivs'koho universytetu, Kharkiv, pp. 50–65. (In Russian).

Nikitenko A. I. (2012), "Deyaki aspekty simeynoyi pedahohiky Drahomanovykh", *Naddnipryans'ka Ukrayina: istoriychni protsesy, podiyi, postati*, Issue 10, pp. 147–155. (In Ukrainian).

Ohnyeva O. D. (2007), "Lesya Ukrayinka ta Ihor Stravins'kyy: kontekst stvorennya 'Lisovoyi pisni' ta 'Vesny svyashchennoi'", in *Lesya Ukrayinka i suchasnist'*, Vol. 4, Book 1, Vezha, Lutsk, pp. 149–160. (In Ukrainian).

Ohnyeva O. D. (2021), "Na pidstupakh do 'Starodavn'oyi istoriyi skhidnykh narodiv' Lesi Ukrayinky", in *Lesya Ukrayinka i rodyna Kosachiv v istoriyi ukrayins'koyi ta svitovoyi kul'tury: Materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., prysvyach. 150-richchyu vid dnya narodzhennya Lesi Ukrayinky, s. Kolodyazhne, 25 lyutoho 2021 roku*, Compl. by Ye. Koval'chuk, Volyns'kyy krayeznavchyy muzey, Lutsk, pp. 48–53. (In Ukrainian).

Pavlo Hryhorovych Ritter. *Zbirnyk biohrafichnykh ta bibliohrafichnykh materialiv* (1966), A. P. Kovaliv's'kyi (ed.), Vydavnytstvo Kharkiv's'koho universytetu, Kharkiv. (In Ukrainian).

Pavlovskiy I. F. (1912), *Kratkiy biograficheskiy slovar' uchenykh i pisateley Poltavskoy gubernii s polovyny XVIII veka: s portretamy*, Poltav. uchen. arkh. komys., Poltava. (In Russian).

Pashchenko V. I. (1956), *Gordost' indiysskoy natsii – Kalidasa*, Znaniye, Moscow. (In Russian).

Perepecha A. M. (2004), "Rol' L. B. Khavkinoyi u stvorenii notnoho abonementa v Kharkiv's'koy hromads'koy bibliotetsi", in *Bibliotekoznavets' Lyubov Borysivna Khavkina: kharkiv's'kyi period diyal'nosti (1888–1918)*, KhDNB, Kharkiv, pp. 43–50. (In Ukrainian).

Polyakova Yu. Yu. (2018), "Pavel Grigor'yevich Ritter – muzykal'nyy kritik gazety 'Utro'", in *Kharkiv yak universytets'ke misto: materialy mizhnarodnykh naukovykh konferentsiy*, KhNU imeni V. N. Karazina, Kharkiv, pp. 180–188. (In Russian).

Pro Oleksandra Bilets'koho: spohady, statii (1984), Compl. by V. H. Donchyk, Radyans'kyi pys'mennyk, Kyiv. (In Ukrainian).

"Rihveda: vybrani himny, per. z vediy's'koho sanskr. ta prymitky Pavla Rittera" (1976), *Vsesvit*, No. 11, pp. 128–150. (In Ukrainian).

Ritter P. G. (1908), "Dillen Emiliy Mikhaylovich", in *Istoriko-filologicheskiy fakul'tet Khar'kovskogo universiteta za pervyye 100 let ego sushchestvovaniya (1805–1905)*, M. G. Khalanski and D. I. Bagaley (eds), Tip. Adol'fa Darre, Kharkiv, pp. 224–227. (In Russian).

Ritter P. G. (1913–1914), "Kalidasa, ego vremena i proizvedeniya: sbornik statey v chest' Vladislava Petrovicha Buzeskula", *Sbornik Khar'kovskogo Istoriko-filologicheskogo Obshchestva*, Vol. XXI, pp. 543–555. (In Russian).

Ritter P. G. (1914), "Oblako-vestnik" (*Megha-dūta*): *drevne-indiysskaya elegiya Kalidasy*, Tip. "Pechatnoye delo", Kharkiv. (In Russian).

Ritter P. H. (2022), "Shcho take sanskryt?, Pereklad z rosiys'koyi, vstupna stattya ta prymitky D. V. Burby", *Shidnij svit*, No. 4, pp. 5–24. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2022.04.005>

"Ritter Pavlo Hryhorovych" (2016), in *Vydatni osobystosti z ukrayins'koho movoznavstva: khrestomatiya*, Compl. by Tetyana Levchenko and Tetyana Chuban', KSV, Pereiaslav, pp. 134–136. (In Ukrainian).

Svyrydenko N. S. (2016), "Lesyn royal'", *Muzychne mystetstvo v osvitolohichnomu dyskursi*, No. 1, pp. 50–55. (In Ukrainian).

Stechak H. (2021), "Pedahohichni aspekty vykhovannya v rodyni Kosachiv", in *Ideolohiynya natsional'noyi arystokratyi (na poshanu 150-richchya vid dnya narodzhennya Lesi Ukrayinky)*, Tetyana Yeshchenko (ed.), Drukarnya L'viv's'koho natsional'noho medychnoho universytetu imeni Danyla Halyts'koho, Lviv, pp. 583–590. (In Ukrainian).

Strelkova A. Yu. (2022), "Pavlo Ritter ta yoho pereklad 'Dhammapady'", *Shidnij svit*, No. 4, pp. 50–64. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2022.04.050>

Khaustov V. P. (2011), "Mistse Lyuterans'koyi Hromady ta nimets'koyi diaspory v istoriyi Kharkova", *Kul'turna spadshchyna Slobozhanshchyny*, Issue 25: Istoriya, krayeznavstvo ta henealohiya, Cursor, Kharkiv, pp. 111–118. (In Ukrainian).

Kalidasa (1928), *Khmara-vistun (Megha-dūta): staro-indiy's'ka elehiya Kalidasy*, Transl. from Sanskrit with preface and notes by P. Ritter, Vseukrayins'ka naukova asotsiatsiya skhodoznavstva, Kharkiv. (In Ukrainian).

Chuvpilo A. A. and Chuvpilo L. A. (2016), "Prepodavaniye i izucheniye vostochnykh yazykov v Khar'kovskom universitete (1805–1917 gg.)", *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series: History*, Issue 51, pp. 161–172. (In Russian).

Shevel'ov Yu. (Yuriy Sherekh) (2001), *Ya, meni, mene... (i dovkruchy). Spohady*, Chastyna persha: V Ukrayini, Vydavnytstvo chasopysu "Berezil'" and Vydavnytstvo M. P. Kots', Kharkiv and New York. (In Ukrainian).

Shut' A. A. (2016), *Indoloh z Chutovoho. Zirky v tumani*, ASMI, Poltava. (In Ukrainian).

De S. K. (ed.) (1957), *The Megha-Duta of Kalidasa*, Critically edited by Sushil Kumar De with a General Introduction by Dr. S. Radhakrishnan, Sahitya Akademi, New Delhi.

Havell E. B. (1908), *Indian sculpture and painting*, J. Murray, London.

Karttunen K. (2017), "RITTER, Pavlo Grigorovič", in *Who Was Who of Indian Studies*, April 25, available at: <https://whowaswho-indology.info/5218/ritter-pavlo-grigorovic-pavel-grigorevic-ritter/> (accessed May 29, 2023).

Roerich G. N. (1945), "Indology in Russia", *Journal of the Greater India Society*, Vol. XII. No. 2, pp. 69–98.

Zavhorodnii Yu. and Smitskiy I. (2020), "Hinduism in Ukraine: From Ancient Times to Present Day", in Knut A. Jacobsen and Ferdinando Sardella (eds), *Handbook of Hinduism in Europe*, Vol. 2: Hindu Presence in European Countries, Brill, Leiden and Boston, pp. 1525–1559. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004432284_065

О. Д. Огнєва

Біографія Павла Ріттера: спроби реконструкції та пошук нових матеріалів

У статті подано короткий опис того, у який спосіб ім'я Павла Григоровича Ріттера поверталось до українського сходознавства, і привертається увага до того факту, що постать П. Г. Ріттера в історії української науки розглядається переважно, що цілком виправдано, у контексті української індології. Він був перший в історії України сходознавець, з ім'ям якого пов'язано перші переклади напряму із санскриту, бенгалі, пракритів на українську мову, без мови-посередниці. Трагічне життя вченого пов'язане з Харковом, Харківським університетом, установами Академії наук України. Проте особисті інтереси Ріттера виходили за межі спеціальності сходознавця, зокрема індолога. Значно менше відомо про його контакти з Харківською громадською бібліотекою, музичним училищем та його діяльність як газетного редактора і кореспондента, який мав власну музичну колонку в газеті. Привертається увага до можливої реконструкції його дитячих та юнацьких інтересів, які заклали основу майбутньої особистості індолога, оскільки на сьогодні відповідних документів не знайдено. Згадане вище має доповнюватися з'ясуванням ріттерівського внеску в музикознавство і журналістику, виявленням його музичних і театральних рецензій, пов'язаних з іменами К. Бальмонта, С. Рахманінова, О. Скрибіна.

Представлена до уваги читача стаття є спробою акцентувати унікальність постаті Павла Ріттера, спираючись на додаткові факти з уже відомих джерел, на потребу пошуків нових матеріалів, які мають не лише розкрити вченого як сходознавця, а й привернути увагу до інших виявів його особистості. До майже незнаних джерел належить епістолярій П. Ріттера; відомо тільки про його листування з московським видавництвом щодо "Megha-dūta" Калідаси. Йдеться про листування П. Ріттера з видавцями, друзями, колегами, чії листи можуть бути знайдені несподівано. Новими джерелами можна вважати архіви, зокрема родини Білецьких, академіка Олександра Івановича та Андрія Олександровича, його сина і знаного лінгвіста. Важливими постають спогади друзів і знайомих, учнів, особисті архіви колег по роботі, архіви різного роду закладів, зокрема й навчальних – музичного училища, консерваторії, університету, до яких був дотичний Ріттер. Архіви редакцій журналів, енциклопедій, видавництв, наукових установ, з якими він безпосередньо співпрацював або в яких пізніше публікувалися його твори, набувають надзвичайного значення для пошуку нових матеріалів.

Нові джерела мають розширити уявлення про постать Павла Ріттера та його творчу спадщину. Тому що кругла дата –150 років від дня народження, – що минула, є лише початком відліку до наступної пам'ятної дати й означає потребу готуватися до неї вже зараз.

Ключові слова: П. Г. Ріттер; К. Д. Бальмонт; О. І. Білецький; А. О. Білецький; індологія в Україні; Калідаса; "Megha-dūta"; музика; Харківський університет

Стаття надійшла до редакції 30.05.2023